

НАЦІОНАЛЬНА ОСВІТА - ГОЛОВНА ЗАПОРУКА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ

Вчений акцентує увагу на меті освіти - формування провідної верстви українського народу - інтелігенції, національної еліти. У статті йдеться про те, що національний характер формується лише національною школою. Визначена мета освіти - формування провідної верстви українського народу - інтелігенції, національної еліти. Відзначено, що формувалася свідомо волинська політична еліта.

Піддаючи системному аналізу архівні джерела, автор зазначає, що в Державному архіві Тернопільської області (фонд 351) можна довідатися про викладачів гімназії: директора і викладача латини Сергія Уліяновича Міляшкевича, викладача загальної історії, географії і латини Андрія Куца, викладача української мови та літератури Віктора Гнажевського, викладачів релігії (Юрія Іваницького), природознавства та арифметики (Луки Скибінецького), ручної праці, каліграфії та малювання (Василя Дорошенка), французької та німецької мови (Катерину Міляшкевич), викладача математики, фізики і хімії (Василя Кавуна).

Характеризуючи передумови виникнення українських гімназій на Волині, автор зазначає, що в той час наприкінці 1920-х рр., у Волинському воєводстві діяло 1144 школи, з них 390 утраквістичних, 750 польських і лише 4 школи з українською мовою навчання. Державна програма асиміляції національних меншин (українська меншина в Другій Речі Посполитій була другою за чисельністю національною групою після поляків - становила близько 15 % усього населення) на Волині здійснювалося через обов'язкову шкільну освіту в дусі пропольської ідеології. Разом із тим, українці прагнули відстоювати право на відкриття шкіл із рідною мовою навчання бодай на тих теренах, де вони кількісно переважали. Це українцям гарантувала польська конституція 1921-р. (статті 110-111), але насправді добитися цього було вкрай важко. Навіть відкрити українську приватну школу вимагало багато зусиль - лише з дозволу міністра віросповідань та народної освіти.

Кременецька гімназія, як і Луцька та Рівненська (постала завдяки «Просвіті» 1923-го року), плекала рідну мову, сповідувала православні традиції, шанувала видатних національних діячів, провідників нації. Саме під цим кутом зору показано роль Української гімназії у Кременці, поряд з аналогічними гімназіями в Луцьку та Вінниці у формуванні світської та духовної національної свідомості української інтелігенції, котра в наступні часи працювала на утвердження державності, в тому числі в рядах УПА, на розбудову української національної культури.

Ключові слова: національна освіта, національна свідомість, гімназія, українська інтелігенція.

NATIONAL EDUCATION IS THE MAIN GUARANTEE OF ESTABLISHING NATIONAL ELITE

In the article, the scientist focuses on the goal of education - the formation of a leading strata of the Ukrainian people - intellectuals, the national elite. The article

states that the national character is formed only by the national school. The purpose of education is defined - formation of the leading layer of the Ukrainian people - intellectuals, national elites. It is noted that a conscious volyn political elite was formed.

In a systematic analysis of archival sources, the author notes that in the State Archives of Ternopil region (fund 351) you can learn about the teachers of the gymnasium: the director and teacher of Latin Sergey Ulianovich Milyashkevich, professor of general history, geography and Latin Andrei Kutsa, professor of Ukrainian language and literature Victor Gnazhevsky, teachers of religion (Yuriy Ivanitsky), natural sciences and arithmetic (Luka Skibinetsky), manual labor, calligraphy and drawing (Vasyl Doroshenko), French and German; (Katerina Milyashkevich), teacher of mathematics. Physics and Chemistry (Vasyl Kavun).

Describing the preconditions for the emergence of Ukrainian gymnasiums in Volyn, the author notes that at that time in the late 1920's Volyn voivodship operated 1144 schools, of which 390 were late Saturdays, 750 Polish and only 4 schools with Ukrainian language education. The state program of assimilation of national minorities (the Ukrainian minority in the Second Common Polish Commonwealth was the second largest national group after the Poles, accounting for about 15% of the total population) in Volhynia was through compulsory school education in the spirit of the Propolis ideology. At the same time, Ukrainians sought to uphold the right to open schools with their native language of instruction even in those areas where they were quantitatively prevailing. This was guaranteed to the Ukrainians by the Polish Constitution of 1921. (Articles 110-111), but in reality it was extremely difficult to achieve this. Even the opening of a Ukrainian private school required a lot of effort - only with the permission of the minister of religion and public education.

Kremenets Gymnasium, as well as Lutsk, as well as Rivne (arose thanks to the "Enlightenment" of 1923), nourished the native language, professed Orthodox traditions, revered outstanding national figures, leaders of the nation.

It is from this angle that the role of the Ukrainian Gymnasium in Kremenets is shown, along with similar gymnasia in Lutsk and Vinnitsa in the formation of the secular and spiritual national consciousness of the Ukrainian intelligentsia, who later worked on asserting the statehood, including in the UPA ranks, for the development of the Ukrainian national culture.

Key words: national education, national consciousness, gymnasium, Ukrainian intelligentsia.

Іван Огієнко в статті «Національна освіта й наші завдання» писав у 1935 році: «...Національно сильний характер виробляється тільки глибокою, систематичною й послідовною національною освітою, такою освітою, що проймає нашу духовну істоту й творить для нас закінчену виховну цінність» [5].

Волинське воєводство в міжвоєнний період. Жодної державної української середньої школи. Діяли три українські гімназії – у Кременці, Луцьку і Рівному. Засновники – національна свідома українська інтелігенція.

Мета освіти – формування провідної верстви українського народу – інтелігенції, національної еліти. Формувалася свідома волинська політична еліта. Кременецька гімназія, як і Луцька, як і Рівненська (постала завдяки «Просвіті» 1923-го року), плекала рідну мову, сповідувала православні традиції, шанувала видатних національних діячів, провідників нації.

Культ знань і духовне піднесення [2], Улас Самчук у романі «Юність Василя Шеремети» з особливою шаною і вдячністю згадує про своїх учителів гімназії, відтворює атмосферу навчання, сприйняття вчителів, їхніх лекцій. Це «шановний латиніст і україніст Річицький», директор Петро Михайлович Струк, який говорить із російським акцентом, його дружина Варвара Сергіївна – французенка, Семен Іванович Пилипенко – хімік і математик, історик і географ Іжакевич, далі історик поляк, учителька полька... (с. 40). Але в Державному архіві Тернопільської області (фонд 351) можна довідатися про викладачів гімназії: директора і викладача латини Сергія Уліяновича Міляшкевича, викладача загальної історії, географії і латини Андрія Куца, викладача української мови та літератури Віктора Гнажевського, викладачів релігії (Юрій Іваницький), природознавства та арифметики (Лука Скибінецький), ручної праці, каліграфії та малювання (Василь Дорошенко), французької та німецької мови (Катерина Міляшкевич), викладача математики, фізики і хімії (Василь Кавун) [3].

Про свою «вбогу українську мішану у приватну ім. Івана Стешенка гімназію» Улас Самчук згадає вдячним словом: «Одначе та школа із скромними можливостями праці в дуже скромному приміщенні була для мене величезним форумом і доброю лабораторією для вияву і розбудови мого інтелекту. І не тільки мого. Для більшості тих, що побирали в ній освіту. Вона робила з нас не лишень фахівців діла, але також громадян, патріотів, діячів і організаторів національного життя. І це треба завдячувати невтомному директорові тієї школи Сергію Уліяновичу Міляшкевичу з його дружиною Катериною Леонтіївною, які нас не тільки вчили, але й виховували, що для нас, переважно дітей з села, було особливо потрібним з такими прекрасними учителями, як Василь Кавун, Віктор Гнажевський, Андрій Куц...»

Ці три приватні українські гімназії на Західній Волині, які в серпні 1919 р. захопили поляки і яка адміністративно була підпорядкована Цивільному управлінню Західних земель Польщі, й формували той національний духовний і політичний потенціал, який не тільки забезпечував накопичення національних сил для протидії асиміляції, але й для розгортання боротьби за свою державу.

Як стверджував той же Іван Огієнко, тільки з національної духовної виростає національна свідомість, а її вирощувати, плекати на Волині було надзвичайно складно. Згадаймо початок ХІХ століття, той час, коли Польща владарювала на наших землях і навально ополячувала українське населення трьох губерній – Київської, Волинської і Подільської. Населення цих губерній нараховувала близько чотирьох мільйонів, а тих, хто вважав себе поляком, близько 300 тисяч осіб. Відомий засновник Кременецького ліцею (відкритий 1 жовтня 1805 р.) Тадей Чацький, який на той час обіймав посаду генерального візитатера училищ Київської, Волинської і Подільської губерній, разом із попечителем Віленського вченого округу князем Адамом Чарторизьким швидкими темпами розгорнули колонізацію цих земель шляхом заснування приходських училищ. За доволі короткий час у Волинській губернії постало 85 так званих «парафіальних шкіл», у Подільській – 26, у Київській – 15. Поляками були відкриті в ті часи, до польського повстання 1831 р., волосні (уездные) училища: Володимирське, Домбровицьке (Дубровицьке), Любарське, Бердичівське, Овручцьке, Житомирське, Барське. Вінницьке, Канівське і Уманське училища існували на той час.

Відомий у ті часи письменник, педагог, етнограф Іван Кулжинський, учнями якого в Ніжинському ліцеї князя Безбородка були Микола Гоголь і Євген

Гребінка, ревний служитель російського самодержавства, так у своїх «Спогадах про Волинь» всі ці парафіяльні школи і училища називає «западнями для уловлення в папізм православних русских детей». Із обуренням і подивом запитує себе: «...Каким образом издревле – русская Волинь, возвратившись в состав своего русского отечества и находясь под русским правлением, была ополячена» [4].

Відомо, що князь Чарторийський, попечитель Віленського навчального округу, наближена особа царя Олександра I, який заснував Міністерство народної освіти (1803р.), не виправдав довіри російського імператора. «Система виховання, побудована князем, мала своєю метою не істинне просвітлення юнацтва ввереного йому краю, а утвердження польської народності і ополячення російського населення» [5] – писав ще один «обруситель Волинського краю» викладач історії і географії Рівненського реального училища А.А. Анципо-Чикунський.

Після придушення Січневого повстання (1830–1831 рр.) русифікація особливих обертів шляхом закриття польських шкіл і училищ і відкриття російських набула. Царським указом від 12 січня 1831 року всі навчальні заклади Київської, Волинської і Подільської губерній були підпорядковані Харківському навчальному округу. 21 серпня 1831 р. з'явився новий царський указ, згідно з яким були закриті всі польські школи й училища в Південно-Західному краї Російської губернії.

Згідно з цим Указом в серпні 1831 р. в Луцьку була відкрита гімназія. Звісно, навчання здійснювалося російською мовою, учні вчили латинську мову, французьку, німецьку, російську історію, але не українську мову і не історію України. І так у всіх гімназіях і волосних училищах Волинської, Подільської та Київської губерній. У першій половині XIX ст. на Волині функціонували дві чоловічі гімназії – в Житомирі, столиці губернії, та у повітовому Рівному.

Рівненська гімназія проіснувала з 1839 по 1921 рік. Та незважаючи на століття ополячення та русифікації Волинь вистояла. Так, на 1926 рік у Волинському воєводстві українську мову рідною визнали батьки 70,4 % дітей, польську – 15,1 %, єврейську – 9,0 %, німецьку – 2,5 %, чеську – 1,6% російську – 0,9 % [6].

У той час наприкінці 1920-х рр. у Волинському воєводстві діяло 1144 школи, з них 390 утравістичних, 750 польських і лише 4 школи з українською мовою навчання [7].

Отже, державна програма асиміляції національних меншин (українська меншина в Другій Речі посполитій була другою за чисельністю національною групою після поляків – становила близько 15 % усього населення) на Волині здійснювалася через обов'язкову шкільну освіту в дусі пропольської ідеології.

Українці прагнули відстоювати право на відкриття шкіл із рідною мовою навчання бодай на тих теренах, де вони кількісно переважали. Це українцям гарантувала польська конституція 1921–р. (статті 110–111), але насправді добитися цього було вкрай важко. Навіть українську приватну школу відкрити вимагало багато зусиль – лише з дозволу міністра віросповідань та народної освіти. Скільки зусиль доклала рівненська «Просвіта» для того, щоб відкрити в Рівному українську приватну гімназію. Від початку 1920 року місцева інтелігенція почала боротьбу за рідну школу і лише 12 вересня 1923 р. Рівненська українська приватна гімназія була відкрита.

Українська гімназія ім. І. Степенка в Кременці почала діяти з липня 1918 року. Влада Другої Речі Посполитої позбавила гімназію державного статусу і вона стала приватною. Ця гімназія виховала патріотів, національно свідомих інтелігентів, серед яких ім'я Уласа Самчука чи не найяскравіше. Тому цей талановитий письменник і висловив свою програму дій, свою національну позицію і покликання: «Я не вважаю можливим безпротестно належати до нації, якій навіть заборонено її мову. Україна хохла, малороса, русіна – примітива і льокая чужих загарбників, не була моєю Україною. Я не міг помиритись з думкою, що я належу до нації без державного оформлення на континенті Європи, в часі самовизначення всіх народів. Нестерпне почуття в'язня, якому відібрано всі можливості бути повноправним між повноправними» [8].

Я певен, багато в чому ми завдячуємо українським приватним гімназіям на Волині, її викладачам і учням за ту героїчну і жертвну боротьбу, яку вела УПА на наших теренах. Лише один епізод із тисяч і тисяч героїчних звитяг борців за волю України. Енкаведисти оточили в Хрінницькому лісі криївку, в якій перебувало троє дівчат-повстанок із села Хрінники. Дівчата відстрілювалися чи не до останнього набою, а потім підірвали себе гранатою.

Після бою повстанці із сотні «Щупака» повітягали з-під вивернутих вибухом гранати соснових колод тіла Галі Тарасюк – станичної села Хрінники, і двох сестер – 18-літньої Наді та 24-літньої Марусі – і поховали їх неподалік крайвки. Згадую, як мене вразила записка, яку знайшли під час перезахоронення (19 липня 1992 р.) тіл юних повстанок на кладовищі села Хрінники Демидівського району Рівненської області. Знайшли тоді люди в розкопаній криївці залізний хрестик, пляшечку одеколону, кілька гільз, пляшку з корком, у яку і вклали записку з таким записом-свідченням: «Тут спочиває три лицарки, котрі загинули через московських катів, зробивши самі собі – гранатою смерть. Краще згинути, ніж здатись катам на муки. Згинули під час облави дня з понеділка на вівторок. Була приготовлена облава. Згинули у вівторок числа 10.X.1944 р.».

Тарасюк Галина літ	18-ти
Маруська Сич	24-рік
Надія Сич	18-ти

«Слава лицаркам, впавшим у боротьбі за неньку Україну. Повстанці це робили. Не зна... 10.X.1944р.» [9]. Ні, ці дівчата не навчалися в гімназіях, можливо, навіть не спілкувалися з їхніми студентами, випускниками, але вони були активними в «Просвіті», наповнювали свої почуття ненавистю до окупантів і вірою в неминучу прийдешність волі для гнобленого чужинцями рідного народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анатолій Анципо-Чикунский. Историческая записка о Ровенском реальном училище 1832–1882. В кн. Рівненська гімназія 1839–1921. Історія. Спогади. Документи. Рівне. 2014. С. 11.
2. Добровичинська Валентина. Рівненська українська гімназія (1923–1939 рр.): культурно-освітній феномен на тлі доби. Рівне, 2016.
3. Зберігається в Млинівському районному краєзнавчому музеї Рівненської області.
4. Кулжинский Иван. Воспоминания о Вольни - В кн.: Рівненська гімназія 1839-1921. Історія. Спогади. Документи. Рівне. 2014. С. 267, 260–261.
5. Наша культура. Варшава. 1935. Квітень. С. 3.

6. Рівненська українська гімназія (1923–1939 рр.): культурно-освітній феномен на тлі доби. С. 21–22.

7. Рівненська українська гімназія (1923–1939 рр.): культурно-освітній феномен на тлі доби. С. 24.

8. Слово. Збірник. Едмонтон. 1989. С. 399–400.

9. Чернихівський Гаврило. Шиявський літературно-меморіальний музей Уласа Самчука. Нарис-путівник. Кременець. 2011. С. 19.

ilnan-shevchenka@ukr.net

Рецензент: д. і. н., проф. Стронський Г. Й.